

Književne novice

Iv. Cankar: Križ na gori. Ljubezenska zgodba. — Tisti čitatelji in kritiki, ki ne morejo prebaviti Cankarjevih temnih, pretresljivih slik, ki z neko nevoljo pozdravljajo njegove tragične povesti z dna življenja, bodo že a priori morali hvaliti to „Ljubezensko zgodbo“, četudi se jim bo morda to zdel nedostatek, da se povest baš tedaj neha, ko bi morala govoriti o sreči brez bojazni in o svatbi. Brez dvombe je prišteti ta najnovejši umotvor iz Cankarjevega peresa med njegove najboljše, po svoji zunanji strani in po notranjem značaju pa tvori s „Tujci“ in „Na klancu“ neko trilogijo. Po tisti nervoznosti, ki se nam kaže v zadnjih Cankarjevih objavah, je nastal v umetnikovi duši blagodejen mir, kajti le ob takem razpoloženju je mogel nastati umotvor, v katerem se razvija dejanje brez vseh satirskih ostrin, brez velikih strasti in bojov z vso epično ravnodušnostjo. Cankarjev namen pri tem delu seveda ni mogel biti ta, da bi nam podal bogve kake originalne zapletke, da bi ustvaril čisto nove značaje in tipe, ampak on je hotel pokazati, kaj more kot objektivni umetnik, ki z nikako potezo svojega obraza ne izda, da je udeležen pri bojih in stremljenju svojih junakov, kakor da bi to ne bile stvari njegove domišljije, ampak prikazni zunanjega sveta. In res, kdor pozneje gleda poteze in dejanja glavnega junaka Mateja Kovača, umetnika bogate, sanjave duše, pa nestalne, neodločne volje, ta se bo nehote spomnil Pavla Slivarja, tragičnega junaka „Tujcev“. In ta drobna Hanca, mežnarjeva hči, ki ima srce tako polno ljubezni, tiste plemenite, požrtvovalne ljubezni, ki je pripravljena, vedno le dajati, osrečevati, ničesar zase ne zahtevati, ali ni to prava srčna sestra Francke, tiste slabotne stvarce, ki jo moramo smatrati za pravi tip pasivnega junaštva? Da, to sta slovenski duši, to je duša slovenske ženske. Tudi tehnična sredstva njegove umetnosti pri risanju lic in črtanju notranjega življenja niso nova v tem delu, da, posamezni motivi spominjajo celo na oddelke zgoraj omenjenih umotvorov. Zato pa je uporabil C. vso silo svoje umetniške zmožnosti pri kompoziciji celote, ki je prav tako enostavna kakor prozorna, a baš radi tega prave klasične dovršenosti, ker tu stoji umetnost zavoljo sebe. Jaz torej ne stavim tega Cankarjevega dela med druga radi tega, ker je zapustil umetnik črno negativnost, ampak radi umetniške dovršenosti, ki bi jo priznal, naj bi se zvršila naša „Ljubezenska zgodba“ tudi tragično. „Križ na gori“ bi najraje imenoval romantično dramo v štirih dejanjih, kolikor sem seveda upravičen v to pri popolnoma svobodni uporabi novelističnih sredstev. Zunanje dejanje tudi v tem spisu daleč zaostaja za notranjim, to pa je preprosto, obenem pa tako prozorno in plastično očrtano, skoraj brez vseh tistih fantastnih partij, ki jih Cankar tako ljubi. Hančine misli nastopajo z vso naivno neposrednostjo in se izlivajo v premi govor, ki se skoraj sam od sebe izpreminja v neke vrste dvogovor. Ako na kratko podam razvoj dejanja, bo sorodnost tehnične zgradbe med našim umotvorom in dramatičnim delom jasno stopila pred oči. Sreda, iz katere sta zrasla Mate in Hanca, je načrtana brž v začetku v prizoru pri mežnarju-črevljarju med tem, učiteljem in Hanco. Ti ljudje iz mračne, hladne globeli mrze vsakogar, ki želi više, ven iz te tesne kotanje tja, kjer sije solnce, kjer tulijo vetrovi, kjer šumi in valovi življenje. Pokvarjeni študent Mate Kovač je tak nezadovoljnež, ki misli uskočiti, ki si hoče z umetnostjo narediti pot iz te temne rake. In sorodna mu po duhu, vsa vneta od

čiste, močne, požrtvovalne ljubezni, mu stoji ob strani Hanca in ga bodri, ker on je sanjač, brez močate volje; ona mu je razgrela srce k najsmelejšemu umetniškemu hrepenenju. Mate je naslikal svetnika in ga nese v župnišče, Hanca pa gleda za njim, kako se vzpenja po blatni stezi navkreber, kako se upira, da se mu priklanja glava skoro do tal. Že misli, da bo obstal, da bo stopil s steze, naposled se je „z enim samim korakom vzel na hrib. Tedaj je vztrepetala Hanca. Zakaj velik temen križ je stal na gori. Razprostrl je bil Mate roke in za njim je rdela večerna zarja, pred njim je ležala globel v samotnem mraku. Velik temen križ se je vzdignil nad vasjo, križ nad odprtim grobom. Zazibal se je, polagoma se je pogrezal in utonil v svetlobi, ki je bila razlita čez pol neba“ (7). Odtod torej simbolično ime in to program! Umetnik iz globeli na križevem potu do umetnosti, do umetniškega osamosvojenja, kajti ta križ je križ zmage. Cankar torej enkrat ni napisal tragedije. Zarja pa, ki mu sveti, ki mu daje moč, ki ga po blodnjah pripelje v hram domače umetnosti, je — ljubezen, Hančina najnesebičnejša ljubezen. Drugo dejanje se vrši dve leti pozneje, ko se Mate vrne iz onega velikega, svetlega sveta, po katerem je toli hrepenel. Spoznal je ta svet in svet ga je omamil, napol tujec se je vrnil v globel, med njega in Hanco je stopila velika senca. Hanca pa ga ljubi, nesebično ljubi, ona edina mu želi vso srečo, globljani pa ga mrzlo, sovražno sprejemajo, saj je njih uskok. Kako dramatičen je prizor v krčmi, kjer si sedita nasproti nekaka tekmeča: Mate in učitelj, prvi uskok iz globeli, drugi priseljenec v globel, prvi zapušča, izdaja najplemenitejše bitje v tej kotanji, drugi si skuša zaman pridobiti njeno naklonjenost, ljubezen. Pri peči pa sede kmetje in strupene zabavljice lete na oba — tujca. Mate gre zopet v svet, ker doslej je bil še preblizu globeli. Ko se poslavlja od Hance, se pripelje mimo Tone Amerikanec, morda najbolj plastično očrtani lik v vsej povesti, ki se vrača v globel iz velikega sveta, kjer si je prislužil novcev; vrača se, ker se mu je tam včasi „zdehalo“ po domu, tožilo se mu je kakor Matejevemu prijatelju — umetniku, ki je edini v krogu čutil domotožje. Tretje dejanje nas pelja za leto naprej. Mate je prišel, lep, mlad umetnik je, o katerem pišejo časopisi, a popoln tujec. Ni pisal Hanci in nikomur ne v globeli, ostal je pri fari. Hanca pa ve zdaj čisto gotovo, da je izgubljen zanjo, da jo je pozabil. A v svoji nesebični ljubezni se kara sebičnico, ker si je želela nekaj takega, kar se ni moglo zgoditi, saj Mate je velik, ona pa slaba, preprosta. Mate umetnik ljubi sedaj lepo učiteljico, koketno Almo, ki kadi cigarete. Na veselici pri fari ga vidi Hanca, vidi ga v družbi s tisto Almo in sedaj ve, da je vse res, kar so zli jeziki govorili o njem. Zanjo je izgubljen, saj je javno pokazal, da je postal tujec tudi po srcu. Kaj pomaga njenemu ranjenemu, po eni edini ljubezni osvojenemu srcu, da se dobri, četudi robati Tone Amerikanec toliko trudi okoli nje, da bi si pridobil njeno naklonjenost. To nasprotje med grobim kmetom in gladkim tujcem posebno osvetljuje vso Matejevo propalost. In ko njegove oči nenadoma srečajo Hančine, prebledi in se zave svoje bednosti, spozna vso svojo nizkost in slabost. Njegovo slovo od Hance je slovo od nečesa lepega, ki je bilo in ki se ne vrne več, slovo od mladosti, od življenja, saj iz njene ljubezni edino je še črpal moč za umetnost in življenski boj; doslej je tujec vsaj sramežljivo skrival tisto skromno svetinjico, njeno ljubezen, zdaj pa jo je zalučal proč in stal je slab in nag v življenju. Vso izmučeno prinese silni Tone Amerikanec Hanco na svojih rokah v globel. S tem se je vozal zapletka pritegnil do dobra, dejanje je prekoračilo vrhunec in se bliža rešitvi: lahko nastane dramatičen, lahko tudi tragičen konec. — „Veliko veselje je zavladovalo v globeli. Mate Kovač, tujec in umetnik, ki je propadel sramotno z vso

svojo slavo in umetnostjo" (89), tava po svetu drugim v nadlego. Kako se tega radujejo globljani, in niti mati ne pomiluje izgubljenega sina. Tudi priseljenec učitelj je zadovoljen, ali le „zaradi teorije! Nobeden, ki ima *n* prsih ta zrak iz globeli, nobeden se ga ne reši več!“ (90). To teorijo mu je pred leti oznanjeval Mate sam in danes se je uresničila. Tone Amerikanec ni vesel te nesreče, saj predobro pozna Hanca, sedaj ve za gotovo, da je zanj za vedno izgubljena. Hanca pa, kakor da bi bil dahnil vanjo plamen življenja, tako se je prerodila, pomladila ob tej novici. „Ljubezen, v bridkosti pomlajena, je vzplamtela v svetel plamen . . .“ (93). Hanca, angel varuh, piše v mesto Mateju, vsa prerrojena ljubezen žari iz okorno sestavljenega lista, ki diha zaupanje in moč. Mate, ki se je bil v svetu čisto zanemarljiv, ki se je pripravljaval v grob v valovju, vstaja od smrti, tudi v njegovo srce je bil plahnil val, ki ga je rodilo daleč tam v globeli ljubeče srce. Rešen je za življenje in umetnost in prestvarjen, prerodila ga je ljubezen. Prišel je k prijatelju Godini, k tistemu umetniku, ki se mu je vedno tožilo po domu. „Ali se ti zmerom toži po domu, Godina?“ „Še zmerom, kaj bi tajil? Če napravim kaj lepega, je porojeno iz domotožja . . .“ „Kako sem te zasmehoval časih! In zdaj vidim, da je bilo domotožje tvoje največje bogastvo!“ „Ne domotožje . . . Kaj bi ostalo, če bi se vrnil? In kako že hrepenim po tisti uri, ko se napotim! . . . Premišljeval sem časih o naši umetnosti in sem spoznal, da je vse postranska stvar in brez vrednosti, če ni ljubezni v srcu . . .“ (107). In ljubezen, brez katere ni življenja, ki je izgubljenega umetnika, tujca privedla v hram prave umetnosti, kako čudotvorno moč ima na grobega Toneta Amerikanca: „Živina sem bil prej, klada, pijanec! Ampak samo pogleda te (Hanca) človek in govori s teboj, pa mu je tako pri srcu, kakor da je prišel od spovedi, in nikoli več ne pozabi nate!“ (100) In kako globok je ta vpliv in kako resničen, ki pripravi tujca Amerikanca do čina velikodušne dobroteljske napram svojemu tekmeču. Z neko sveto pobožnostjo jemljeta Mate in Hanca slovo od te mračne globeli, saj ni nič več sovraštva v njunih srcih do te odprte rake, saj je to rojstni kraj njune ljubezni, „blagoslovljen studenec vsega življenja in nehanja“. In v tem znamenju dobivajo celo ostri pogledi globljanov milejši soj, v njih molku ni sovraštva, saj tudi oni nekako temno slutijo, da je treba ljubezni za življenje, ne sovraštva. In šla sta Mate in Hanca v mesto, s sveto ljubeznijo do doma tisti lepi prihodnosti naproti, na vztočnem nebu pa se je budila zarja. „Bila je zarja novega dne, ki mu ne bo nikoli konca, kvečjemu se časih za hip pooblači nebo, pljuske nevihta preko ravni, zato da vzkipi pomlajeno življenje s toliko večjo silo in v toliko večji lepoti . . .“ (113). In ovržena je tista siva teorija in vse teorije se drobe v prah, kajti ljubezen, čista in nesebična, dela čudeže, ki se imenujejo veliko življenje. In tako se v najlepše soglasje ubero vsa trda nasprotja, in zvon, ki se glasi nad globeljo, doni danes veselo, „kakor da bi potrkavalo za Veliko noč“. Učitelju pa, ki se tudi z radostnim upanjem odpravlja iz globeli, se je zdelo, „kakor da je bil zrastle tam gori na zlatordečem ozadju silen križ, koprneč do neba; preko vse globeli je legla njegova široka senca, trepetala je in ugasnila; a nebo je zasijalo svetleje nad globeljo, zapihal je večerni veter in kakor v radostni slutnji je zašumelo drevje . . .“ (115).

Dr. Iv. Merhar.

Časopis za zgodovino in narodopisje. Zgodovinsko društvo v Mariboru je razposlalo 1. in 2. sešitek II. letnika tega znamenitega časopisa. Vsebina je jako raznovrstna in zanimiva. Najdaljša razprava, ki jo prinašata ta sešitka, je potekla iz peresa g. dr. Fr. Ilešiča pod naslovom „Iz prvih časov romantike“. Ker nameravamo prinesiti ob koncu leta celotno oceno o vseh